

КУЛЬТ ПРАЩУРІВ В КАЛЕНДАРНІЙ ОБРЯДОВОСТІ ЯПОНЦІВ

Культ пращурів – широко розповсюджене явище культури. Свято, присвячене пам'яті померлих, – звичай універсальний. Він зустрічається майже у всіх народів, на якому б ступені розвитку вони не знаходилися, чи мова йде про первіснообщинне суспільство, чи високорозвинуте. Джерелом такого ставлення до пам'яті померлих є потреба утвердження тієї цінності, яку являє собою для кожної даної групи людське буття, прагнення подовжити його за межі дійсного життя. Не виключенням у цьому відношенні став й японський народ.

У Японії свята, присвячені пам'яті померлих, займали значне місце у релігійних віруваннях і здійснювали великий вплив на формування культурного життя суспільства. Це пов'язано з тим, що в основі японської релігії синтоїзму лежить ідея звернення до природи та предків, присутність яких нібито відчувається у реальному світі. Найзначніші з такого роду свят прийшли в країну разом з буддизмом, увібравши в себе синтоїстський культ вшанування предків. Це дні весняного та осіннього рівнодення (відповідно *Сюмбун-но-хі* та *Сюбун-но-хі*), новий рік та день поминання померлих (*Бон*).

У Японії в давнину існував звичай цілий рік молитися про душі предків. Це було пов'язано з тим, що, згідно з віруваннями, душі померлих ставали богами (*ками*), а богам поклонялися протягом усього року. Здавна існував ритуал моління на могильних курганах, на яких пізніше стали зводити синтоїстські храми та кумирні.

Існує теорія, що в основі більшості японських свят лежать ритуали зустрічі богів, трапези разом з ними та їх проводження. При виконанні обрядів зустрічі та проводження богів людська душа і тіло мають бути чистими, і тому протягом певного періоду дотримуються посту. Суворий піст, що має назву *Чісай*, триває від 3 до 5 днів. Інший варіант посту, який називається *Сансай*, триває значно більше часу, але обмеження в їжі з'являються поступово, і суворим він стає тільки під кінець. Звичайно, з роками люди забувають про деякі обмеження і тривалість таких постів скорочується. У результаті залишається тільки перший і останній день посту, що, поступово доповнюючись новими елементами, запозиченими з буддистських обрядів, стають окремими маленькими святами, зосередженими навколо центрального свята *Бон*. У свою чергу, після запровадження в Японії нової системи календаря, почав формуватися теперішній цикл свят¹.

Раніше свята були довгими, але у людей поступово з'являлося багато нових турбот і вони ставали дедалі зайнятішими. Тому тенденція до скорочення тривалості свят і постів призвела з часом до заміни великих свят кількома маленькими, а також до появи їх нових назв. Ці нові свята поступово отримували також нову мету і нове призначення². Якщо раніше *Бон* святкували протягом майже цілого місяця, то зараз, звичайно, люди не можуть витратити стільки часу на подібні святкування. Тому існують окремі свята, такі, як день прибирання на могилі (1 число місяця *Бон*), *Танабата* (7 число місяця *Бон*), день прикрашання вівтаря (12 число місяця *Бон*), день зустрічі предків (13 число місяця *Бон*), *Бон-одорі* (14 число місяця *Бон*), день проводження предків (16 число місяця *Бон*), *Ура-бон* (21 число місяця *Бон*) з власними обрядами і ритуалами, які представляють собою комплекс свят *Бон*.

Після проникнення в Японію в VI ст. буддизму звичай вшанування душ померлих поєднався з багатою буддистською обрядовістю свята *улламбхана* (дослівний переклад із санскриту – “переправа” або “перехід”). Японською *улламбхана* звучало як *урабон*, тому свято поми-

нання предків отримало назву *Урабон-е* або скорочено *Бон*. Але існує ще одна версія походження назви свята: японською мовою таця, на яку ставлять їжу в дар для душ померлих, називається “*бон*”.

Виникнення даного культу в Індії пов'язують з легендою про те, що одному чоловікові захотілося дізнатися, як його матері живеться в країні мертвих, і йому з'явилося видіння в образі матері, яка страждала від голоду в потойбічному світі. Тоді син приготував для неї величезну чашу з їжею, але, як тільки матір наближалася до неї, чаша наповнювалася вогнем і жінка нічого не могла взяти з неї. Відданий син звернувся по допомогу до буддійського священника, який пояснив йому, що мати покарано за гріхи, здійснені під час земного життя, і врятувати її може тільки милосердя Будди. Син покликав багато буддійських священників і на 15-ий день 7-го місяця за місячним календарем відслужив багату заупокійну службу, чим врятував матір. Ніби-то звідси і пішла традиція в цей день звертатися з молитвами до душ померлих³.

Певний вплив на укорінення в японців культу предків здійснило також конфуціанство, основним змістом якого була ідея вшанування померлих предків. Японці, виховані в душі синто, органічно сприйняли положення конфуціанства про те, що найголовніший обов'язок людини – це пошана та повага до предків, у тому числі й предків імператора, що згодом стало основою державного *синто*.

Бон – свято зустрічі з душами померлих предків, вважається заснованим на писаннях сутри *Урабон*, але святкування його в Японії дуже важко пояснити тільки у буддійському аспекті, адже тут воно значною мірою також відображує й народну пошану до попередніх поколінь.

Раніше свято *Бон* у родині, де цього року ніхто не помирав, відзначали досить весело. А в родинях, де були вже літні батьки або інші родичі похилого віку, в ці дні святкували їх довголіття.

Уперше дату початку свята, 7 липня, письмово було зафіксовано як державне свято урядом періоду Едо. Японський дослідник Янагіта Куніо вважає, що вибір саме цієї дати обумовлювався лише її відповідністю місяцю липню, який є сьомим за календарем, подібно до таких свят, як 3 березня (*момо-но-секку*; свято дівчат), 5 травня (*танго-но-секку*; свято хлопчиків), 9 вересня (*чо:йо:но-секку*; свято милування місяцем). Винятком є 7 січня (*нанакуса*; свято семи трав), яке не могли призначити на 1 число місяця через те, що в цей день вже святкували Новий рік. Ці 5 дат складають *Го-секку* – 5 (го) державних свят (*секку*), що символізують зміни пір року.

Обрядовість свята *Бон* пов'язана з тим, що японці в давнину мали дві могили – тілесну та духовну, хоча могили в сучасному розумінні цього слова у далекому минулому навіть і не існувало. Існував звичай відносити померлих в гори і далеко в долини, і там їх залишати. Це були так звані гірські могили або могили покинутих (*яма-хака*, або *суте-хака*, *яма* – гора, *хака* – могила, *суте* – від слова залишати, викидати). Ці місця називалися “долинами пекла”, навіть якщо вони були не в долинах, а в горах. Одна з таких долин знаходиться на схід від м. Нара у м. Кіото – на південь від храму Кійомідзу, і називається це місце *Торібано*; у гірському ж районі Сага на околиці Кіото таке місце відоме під назвою Арасіно.

Віра у повернення душ предків туди, де вони раніше жили, – елемент синтоїзму. Вважається, що в день *Бон* родину відвідує сім поколінь предків. Це свідчення того, що в цьому святі органічно поєдналися буддійські та синтоїстські звичаї.

Свято *Бон* за старим календарем припадає на липень. Але при переході у 1872 році на новий місячний календар було враховано те, що до початку серпня майже закінчуються всі сільськогосподарські роботи, які припадають на літо, а збір урожаю починається тільки у вересні. Отже, селяни були більш-менш вільні протягом останнього літнього місяця. Тому у більшості місцевостей це свято почали відзначати у серпні.

Як правило ж, *Бон* відзначають протягом кількох днів; в одних районах у середині липня (з 13 по 15), а в інших – у середині серпня (з 13 по 16).

Крім того, 15 серпня у Японії відзначають поразку країни у другій світовій війні, а також це День Жалоби за загиблими під час війни японськими солдатами. Отже, співпадіння цього дня з місяцем святкування *Бон* є дещо символічним.

У свою чергу, 1 липня відзначається свято під назвою “*Кама-но-кучі-аке*” або “*Кама-бута-*

цвітачі”, а також 7 липня – “Танабата”. У ці дні відбувається підготовка до головного свята на честь предків – *Бон*. Так, за переконаннями японців, у день “*Кама-но-кучі-аке*” відкривається (*аке*) “кришка” у потойбічний світ (*кама-но-кучі*) і духи померлих предків вирушають у дорогу на батьківщину. Цього дня в кожній родині вранці печуть коржі на обід для померлих родичів. Вважається, що, якщо у день “*Танабата*” сім разів облитися водою і з’їсти сім коржів або вранці помити волосся на річці, то протягом цілого року не будеш хворіти. Цей ритуал можна витлумачити як очищення перед святом⁴. Також з 7 серпня починається прибирання біля могил родичів і прополювання дороги від могил до дому, приготування різних речей або прикрас, які матимуть різне ритуальне значення під час свята. У цей день існує обряд розтирати туш росою, зібраною з рослин картоплі, і отриманими чорнилами писати свої побажання на довгастому папері, що зазвичай використовується для написання віршів⁵. Папірці з побажаннями вивішуються на бамбукові гілки, які в цей день прикріплюються над дверима або воротами. Вважається, що такий обряд допоможе стати хорошим каліграфом або поетом⁶. Після 7-го числа ці прикраси переносять на поле, де вирощують редьку, оскільки вони нібито мають магічну силу і тому слугують для захисту від шкідливих комах⁷.

12-го числа люди йдуть на гору і збирають такі квіти, як дзвіночки, патрінію та інші, щоб 13-го принести їх на спеціальний вівтар, який під час свята роблять у кожному домі. Крім квітів, на ньому розміщують різні прикраси. Серед прикрас, які використовують саме на свято *Бон*, є *удон* (довга локшина), що символізує стрічки, якими ніби-то прив’язують душі померлих, коли несуть їх на спині додому⁸. Зазвичай такі стрічки використовують для того, щоб носити на спині дітей. У центрі вівтаря розміщують “*іха*” – табличку з посмертним буддійським ім’ям померлого. Протягом свята до вівтаря також підносять різну їжу, як, наприклад, фрукти, різні солодощі, баклажани, локшину тощо. Ця їжа не призначена для окремого померлого родича, а являє собою підношення на знак пошани для всіх душ померлих людей взагалі.

Існує повір’я, що після 13 числа місяця *Бон* не можна обрізати бамбукове листя, бо вважається, що це – ноги Будди⁹.

Це свято мало і досі має популярність серед населення і підтримку правлячих кіл країни. У теперішній час працівникам часто дають вихідний, щоб відвідати рідні місця і поспілкуватися, як з душами своїх предків, так і з живими родичами. Зазвичай діти в цей день не відвідують школу.

Напередодні *Бон* повсюди влаштовують також спеціальні ярмарки – *бон-ічі* або *куса-ічі* (трав’яний ринок), де можна купити все, що необхідно для дотримання ритуалу свята: прикраси для дому і кладовищ, спеціальну їжу тощо.

У першу чергу, на свято *Бон* відвідують кладовища і прибирають родинні могили. Їх прикрашають квітами. На могили кладуть *мочі*, фрукти і пахучі палички. Для душ померлих ставлять також спеціальну їжу. Це пов’язано з вже згаданою раніше легендою про відданого сина, який врятував матір від голодної смерті в потойбічному світі. Зазвичай кладуть ті страви, які були улюбленою їжею небіжчика. Це може бути рис, *мочі*, баклажани, кавуни, гарбузи, солодощі, фрукти тощо. У ці дні, як і під час проведів в Україні, на кладовищах збирається багато людей – близькі і рідні приходять сюди, щоб виразити свою пошану, і приносять різні дари, щоб умилостивити предків, адже люди вірять, що душі предків можуть, як допомогти своїм нащадкам, так і накликати на них біду.

Свято *Бон* вважається днем, коли душі померлих предків повертаються на батьківщину. Тому у домах нащадків їх шанобливо зустрічають: запрошують до вівтаря і пригощають. Від розуміння цього і походять усі обряди, які виконуються на свято *Бон*.

В цей день, зустрічаючи предків, діти виконують таку пісню:

Дідусі й бабусі
йдіть сюди, йдіть сюди
за свічками,
тримаючись за бамбукове листя.

Коли ж проводять предків, то співають:

Дідусі й бабусі

повертайтесь, повертайтесь
за свічками,
тримаючись за бамбукове листя¹⁰.

Досить вражаючою є зустріч свята *Бон* у селищі Каташіна, про яку можна знайти багато відомостей у книзі “*Каташіна но міндзоку* (Етнографія Каташіні)”. Господар дому стає спиною до могили і каже: “Дідусю, сідайте мені на спину”, імітуючи ніби він когось несе на спині додому. Удома він заходить до головної кімнати і стає перед вівтарем, промовляючи: “Дідусю, злазьте будь-ласка”, і робить вигляд ніби він спускає когось зі спини на підлогу. Слово “дідусь” – звернення до всіх померлих предків, але іноді називають конкретні імена. Біля входу в дім ставлять відро з водою, щоб померлі предки могли помити ноги¹¹. Село Каташіна знаходиться в гірській місцевості на острові Хонсю, але досить схожим до нього є святкування *Бон* і в селищі Оура, яке розташоване у рівнинній місцевості Хонсю¹². Тому, можна припустити, що в давнину саме такий спосіб святкування був розповсюджений по всій Японії. Існує повір'я, що деякі душі приїжджають додому не на спині у дітей, а на конях. Такі “коні” виготовляються з баклажанів та огірків. Їм підносять квіти для “миття” і годують дрібно нарізаними овочами. 16 числа місяця *Бон* обов'язково їдять на обід *удон*, який має назву “*хіру-батеі*” (*хіру* – день, *батеі* – людина, яка веде коня)¹³. Назва походить від того, що цим обідом нібито пригощають людину, яка привезла на спині свого коня душу померлого родича¹⁴.

Важливим елементом свята є вогонь. Існує багато різноманітних обрядів, пов'язаних із запаленням вогнищ, але найпростіші та найпоширеніші з них – *Мукаебі* та *Окурібі* (вогонь зустрічі, вогонь проводження). Люди палять солому на кладовищі біля могил та біля воріт хат, вважаючи, що душі приходять і йдуть разом з димом від цих вогнищ. Залежно від місцевості такі вогнища постійно горять з 1 по 7 число місяця *Бон*, або з 7 по 13. Цей ритуал, який має назву *Нанокабі* (вогонь семи днів), зазвичай виконується певною віковою групою дітей. Ці вогнища показують душам, де знаходиться їх дім. Крім цього, у такого обряду є ще одна мета. Раніше він виконувався в червні або в кінці липня (залежно від місцевості) і на той час не мав відношення до свята *Бон*, його метою було і зараз частково залишається очищення від злих сил. Таке призначення обряду наближує його до українського свята Івана Купала. Під час обох свят виконується ритуал стрибання через багаття завдяки якому люди вірять у очищення і позбавлення від різних хвороб. До інших схожих між японським святом *Бон* та українським Івана Купала рис також можна віднести обряд спускання на воду: на Івана Купала українські дівчата пускають за течією вінки для ворожіння, а на *Бон* японці, проводжаючи душі померлих, відправляють за течією дари для їх душ у вигляді їжі, бамбукових прикрас, “коней”, зроблених з огірків, баклажанів або свічок.

Очищення, а також різні ритуали, які мають на меті позбавлення від злих сил та всього поганого, відіграють важливу роль у підготовці до свята. Серед усього іншого особливо намагаються позбутися дрімоти, яка може заважати виконанню великої кількості різної роботи, що з'являється у дні свят. Для цього її “пускають на воду”. Такі обряди і замовляння отримали назву *Немурі-нагасі* або *Небута-нагасі* (*немурі*, *небута* - сон, *нагасі* - течія). Наприклад, ідуть купатися рано вранці або ходять на річку сім разів протягом дня. Люди вважають, що в цей день у річній воді є ліки від сонливості. У префектурі Сайтана юнаки та дівчата збираються біля річки о 3-й годині ранку. Вони приносять із собою гілки акації та сої і пускають їх на воду, приказуючи:

“Дрімота, пливи.
Сою, зупинись”¹⁵.

Справа в тому, що ці рослини на вигляд досить схожі, але в Японії акація символізує сон (слово “акація” японською мовою “*немунокі*”, що дослівно перекладається як “дерево сну, дрімоти”), а соя – міцне здоров'я.

У префектурі Нагано увечері 7 числа спускають на річку солом'яні ліхтарі. Люди вірять, що вогник у ньому символізує сон, і, якщо він довго не згасатиме, а ліхтар плистиме далеко, то в цю ніч людина, яка спустила його на воду, зможе довго не спати¹⁶. Подібні вірування й обряди поширені також у центральному регіоні.

На півночі Японії святкування відбувається дуже весело і цікаво. Наприклад, у префектурі Акіта свято *Немурі-нагасі* відзначають наступним чином. Мешканці кожної вулиці села роблять із соломи човен і прикрашають його великою кількістю свічок. Юнаки тримають в руках дерево акації або бамбуку, які прикрашені різнокольоровими паперовими фігурками та ліхтариками з бамбуку та паперу. Таке дерево і човен несуть до річки, де молодь співає пісні, розважається, пускає феєрверки, а наприкінці свята пускає човен і дерево на воду. Зазвичай такі веселі святкування збирають багато глядачів.

Також до обрядовості *Бон* належить ритуал *Хотокесама-но-номаварі* (відвідування душою полів). Господар дому “проводжає” душі померлих родичів на поле, щоб ті оглянули, який цього року видався врожай¹⁷.

До того ж, невід’ємною частиною обрядності *Бон* є велика кількість ліхтарів. У ніч з 13 на 14 липня всі члени родини з запаленими ліхтарями йдуть на кладовище. Ці ліхтарі слугують для освітлення душам померлих шляху додому. Інші ліхтарики залишають запаленими на могилах. Ліхтарі горять і перед входом в дім, ніби вітаючи тих, хто прийшов. Спеціальні великі ліхтарі вішають перед входом у будинок, де хтось помер цього року. Це пов’язано з віруванням у те, що душа нещодавно померлої людини ще не повністю очищена, а тому її “зустріч” потребує значно більшої уваги.

В останній день свята їх запалюють повсюди, щоб освітити душам померлих шлях назад. Ліхтарі виконують роль маленьких маяків. Особливо цікавий обряд спускання на воду маленьких квадратних паперових ліхтариків на дерев’яних підставках, схожих на човен. В середині кожного ліхтарика запалена невелика свічка, яка освітлює надруковану з одного боку ідеограму, що означає “молитися за міриади душ в іншому світі”. Дехто пише на такому плаваючому ліхтарику імена померлих близьких.

Цей ритуал має назву *торонагасі* (*торо* – ліхтар, *нагасу* – нести течією). Можливо він пов’язаний з тим, що в деяких місцях вважають, що душі померлих йдуть не в гори, а в море.

Важливим компонентом свята *Бон* є танці *бон-одорі*. Спочатку ці танці призначалися для догодження душам предків. Вважалося, що душі померлих, прийшовши додому із потойбічного світу, хочуть подякувати Будді за те, що вони благополучно повернулися додому. Але, оскільки померлі не могли подякувати самі, замість них це робили їх рідні.

Через деякий час у виконання цих танців люди стали вкладати ще один смисл – вони виражали в танці свою пошану до праці і просили у предків послати їм гарний врожай. Ці щорічні танці уособлюють собою надію людей на спокійне, радісне життя, мирні відносини в суспільстві, згуртованість та безперервність традиції.

Усюди, де збираються святкувати *Бон*, потанцювати на вулиці, спустити ліхтарик на воду, встановлюються сотні лотків, де можна купити квіти, фрукти, овочі та інші обрядові речі.

Бон з усіма його звичаями й обрядами став невід’ємною частиною японської національної культури. Усталеність свята можна пояснити тим, що в ньому відобразилася не тільки міфологічна свідомість народу, але й традиції суспільного устрою, родинно-побутових стосунків, психології, моралі тощо. Такий елемент свята, як *бон-одорі*, увійшов до скарбниці народної творчості. Релігійна забарвленість *Бон* у наші дні не збереглася повною мірою, але свято живе у свідомості пересічного японця як частина його духовного життя і світосприйняття. Саме таке сприйняття *Бон* спричинює в наші дні рух чималої кількості людей, які поспішають в рідні місця, щоб віддати данину шани своїм померлим родичам.

¹ Міямото Цунеічі Мінканрекі (Народний календар). – Токіо, 1985. – С. 141 – 152.

² Янагіта Куніо Ненчу-гьодзі-обоегакі (Записи щодо календарних звичаїв). – Токіо, 1977. – С. 50.

³ Нісіцуні Масайосі Ненчу-гьодзі дзітен (Словник календарних звичаїв). – Токіо, 1958. – С. 97.

⁴ Томару Токуічі Дзошу-сайдзікі (Народний календар провінції Дзошу). – Маебасі, 1997. – С. 149.

⁵ Там само. – С.150.

⁶ Канеко Ічіро Бон то танабата но ханасі (Дещо про Бон та Танабата). – Сакаімачі, 1981. – С. 5.

⁷ Гуммакен Кьоіку-лінкаї (Обласна рада префектури Гумма у справах освіти). Чьоодамура но міндзоку (Етнографія села Чьоода). – Маебасі, 1972. – С. 261.

⁸ Томару Токуічі Вказ. праця. – С. 152.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само. – С. 151.

¹¹ Там само. – С. 152.

¹² Там само.

¹³ Там само. – С. 153.

¹⁴ На півночі острова Хонсю у місцевості Канан так званого “зустрічного коня” виготовляють з соломи. 6-го числа його ставлять на даху будинку або у конюшню.

¹⁵ Там само. – С. 117.

¹⁶ Там само. – С. 115 – 116.

¹⁷ Гуммакен Кьоіку-Інкаі Вказ. праця. – С. 274.